

KAPRONCZAY KÁROLY*

Adatok a hazai orvosi fényképezés kezdetéhez

A természettudományos, különösen az orvosi szakmunkák illusztrálása mindig komoly felkészültséget jelentett, hiszen itt a művészi megjelenítés mellett meghatározó szerepet játszott a szakterület sajátos látásmódja. A fametszetekkel, később kőrajzokkal illusztrált orvosi munkák (anatómiai, sebészeti és betegségeket ábrázoló munkák) rendkívüli művészi értékkel rendelkeznek, bár sokszor csak megközelíteni tudták azt, amit később a fénykép élethűen megjelenített. Napjainkban a fénykép az orvostudomány területén az egyik legfontosabb dokumentáló eszköz, amely lassan már 140 éves múltra tekint vissza.

Szinte magától értetődik, hogy a fényképezési technika megjelenése pillanatától a medicina művelőinek figyelmét az új megjelenítési és megörökítési technika felé fordította és nem véletlen ezért, hogy a fotografálás első nagy mesterei és technikai megújítói között több orvost is találunk. A szemmel látható dolgok lefényképezése is lényeges volt, de a szabad szemmel nem látható világ, így a mikroszkópon keresztül feltáruló „titkok” megörökítése újabb technikai feladatokat adott.

Az első orvos, aki a fényképezést az orvostudomány területén dokumentációs céllal alkalmazta, GUILLAUME DUHANNE DE BOULOGNE (1806-1875) volt 1851-ben, de tudjuk, hogy 1857-ben PASTEUR is készített hasonló elhatározásból fényképfelvételeket. Az orvostörténelem e különös szakterület, az orvosi fényképezés első művelői között tartja számon JAN NEPOMUK CZERMAKOT (1828-1873), a jeles élettantudóst, a gégetükrözés elvének kidolgozóját, akit a magyar orvostörténet-írás CZERMAK JÁNOSként ismer, hiszen 1858-1863 között a pesti orvosi kar professzora, a magyar élettani kutatás első megszervezője volt. A gége, orr és fül üregei operatív gyógyításának és diagnosztizálásának addigi legfőbb akadálya a megvilágítás, elsősorban a mesterséges fény által láthatóvá tétel volt, amit CZERMAK szellemes módon, a gyertyafénynek egy homorú tükörrel való összegyűjtésével és a gégeüregbe történő reflektálásával oldott meg. Ez rendkívüli jelentőségű lett, sőt ennek dokumentálására CZERMAK saját gégefőjéről fényképfelvételeket is készíttetett. Később, már Lipcsében, szellemes demonstrációs eszközt szerkesztett, amelynek segítségével falra vetítette – előadásának illusztrálására – maga készítette üveglemezes felvételeit.

Az orvosi fényképezés fejlődését jelképezte, hogy 1887-ben megjelent EDGAR M. CROOKSHANK (1858-1928) *Photography of Bacteria* című munkája, amely a mikroszkópon keresztül végzett fényképezés lehetőségeit kihasználva már valóban olyan tudományos feldolgozásnak bizonyult, hogy ezzel a medicina területén új távlatokat nyitott. E folyamat csúcsát azonban a *La photographie médecine* című, Párizsban kiadott műve jelentette 1896-ban.

A könyvkiadásnál is komoly gondot jelentett az igen szigorú követelményeknek alávetett illusztrálás. Ez általában művészekkel vagy esetleges művészi tehetséggel is megáldott orvosok révén vált lehetségessé, hiszen – mint már az előzményekben említettük – egy-egy ábrán mást látott

* Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. – Orvostortenet@axelero.hu

az illusztráló művész és mást akart látni az orvos. Ez a kettősség ellentéteket szülhetett, hiszen a művész alkotási elképzeléseit „szolgai módon” kénytelen volt alávetni a medicina szigorú szakszerűségének. Talán ezért tűnt fel ezen a sajátos pályán annyi művészi ambíciókkal is rendelkező orvos, többségük anatómus vagy kórboncnok volt. Nem véletlen ez utóbbi, hiszen a boncasztalon megjelenő ritka vagy különös kórképeket nemcsak leírni, hanem képileg megörökíteni is kellett. Hevenyészett vázlatok, rajzok gyakran tűnnek fel orvosi kéziratokban, és ez a különös ellentmondás adja több orvos kezébe a vázlatfüzetet, később a fényképezőgépet. A magyar orvostörténelem ARÁNYI LAJOS (1813-1887) anatómiaprofesszorán, a kitűnő polihisztor és művészi rajz tehetséggel megáldott orvoson kívül másokat is számon tart: így a HEITZMANN fivérek. Kiemelkedő rajz tehetségek és orvosi könyvillusztrálók voltak. HEITZMANN KÁROLY (1836-1918) – később a New York-i egyetem anatómiai tanára – és fivére GYULA (1847-1922) neve majdnem minden, a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben megjelent magyar illusztrált orvosi munkában feltűnik, ők voltak a szakszerű kőrajzolók, az ő litográfiáik jelentek meg a szakmai feldolgozásokban.

Az orvosi tanulmányaikat a pesti orvosi karon kezdő HEITZMANN fivérek könyvillusztrálási ismereteiket később bécsi tanulmányaik idején e szakterület európai jelentőségű mesterétől, ANTON ELFINGER (1822-1864) anatómiai magántanártól szerezték. ELFINGER neve orvosi könyvillusztrátorként 1854-ben tűnik fel, amikor FERDINAND HEBRA bőrbetegségekről készült kétkötetes atlasza az ő művészi értékű rajzaival látott napvilágot. ELFINGER HEBRA klinikáján dolgozott és professzorra munkáit kezdte „dokumentálni”, majd e szakmai kapcsolatból született meg e neves feldolgozás. ELFINGER avatott mestere lett e műfajnak, s ez vezette arra a bécsi könyvkiadókat, hogy őt kérjék fel a később több kiadást is megért négykötetes anatómiai atlasz teljes rajzanyagának elkészítésére. ELFINGER neve fogalommá vált, így ajánlották figyelmébe a bécsi SCHUH sebészeti klinikájáról az ifjú HEITZMANN magyar orvosjelöltet, aki ugyancsak kitűnő rajzolónak mutatkozott, s hamarosan bekapcsolódott az anatómiai atlasz rajzainak elkészítésébe is. Mindez nem közömbös az első magyar fotódokumentáció elkészítése szempontjából.

1863-ban nagy feltűnést keltett Pesten és Európában BALASSA JÁNOS *Új műtéti módok az orrképzés körül* című plasztikai sebészeti feldolgozása és atlasza, majd 1867-ben a *Képző műtétek* című, a plasztikai sebészetben új korszakot jelentő alapvetése. A színes kőrajzokkal kísért atlasz majd minden ábrája alatt a következő állt: „Az ábrák Elfinger tanártól, a kőrajzok Elfinger és Heitzmann tanároktól.” Néhány mellett ezt olvassuk: „Balogh T. vázlata alapján Heitzmann kőrajza.” Mindez azt teszi nyilvánvalóvá, hogy a kiváló pesti sebész tanár jeles orvosi illusztrátorokat kért fel munkája képi anyagának elkészítésére, mintegy orvosi témaként dolgozta fel a sebészeti műtéttani munkán. Az ábrák a bécsi Császári Nyomdában készültek, színvonalas orvosi szakmunkák ugyanis csak innen kerültek ki.

Viszont BALASSA JÁNOSNAK (1814-1868) a *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum* gyűjteményeibe került hagyatékában olyan fényképsorozat található, amely az előbbi feltevést alapjaiban módosítja. A sorozatban 21 felvétel szerepel, mellettük ceruzarajzok és vázlatok, valamint ELFINGER és HEITZMANN által készített kőrajzok fekete-fehér nyomdai levonata. A fényképeken – egyenként – évszámok, nevek, betegek foglalkozását jelölő bejegyzések, valamint a műtétet megelőző és majd az azt követő állapotra vonatkozó utalások. A felvételek BALASSA JÁNOS klinikáján készültek 1858-1862 között, kétséget kizáróan azok a fényképek, amelyek rajzos ábrázolása bekerült a jeles atlaszba. Joggal merül fel a kérdés: ki és kik készítették a fényképfelvételeket? A 21 fényképfelvétel közül 14 darabon „Boros és Doktor fényképszalon” domborítás látható, a többin „Berkovits Sámuel és Balogh Tihamér” tollal írt megjegyzés áll.

BOROS JÓZSEF (1821-1883) az adott időszak jeles festője és neves pesti fényképész volt. A magyar polgári romantika keresett arcképfestőjeként nyitott 1860-ban Pesten DOKTOR ALBERTTEL „fényképészeti műtermet”, és biedermeier életképeket idéző felvételeik igen kedveltek voltak a magyar főváros polgársága körében. Számos orvostól készített fényképe maradt az utókorra és feltehetően így került kapcsolatba BALASSA JÁNOSSEL is, aki felkérte beteganyagának lefényképezésére.

BOROS csak 1861-ben kapcsolódott be e munkába, valójában az általa készített felvételekről készültek később HEITZMANN kiemelkedő kőrajzai.

A felvételek kisebb csoportját BERKOVITS és BALOGH készítette. BERKOVITS SÁMUEL (1835-?) MARASTONI JAKAB (1804-1860) festőművész tanítványa volt, később jeles arcképfestő lett, aki nek 1857-1862 között a pesti *Műcsarnok*ban sikeres kiállításai voltak. Ma már kideríthetetlen körülmények között – feltehetően illusztrálási szándékkal keresték meg – készített három felvételt. Majd ezt követően BALOGH TIVADARTÓL (1838-1907) is fennmaradt négy felvétel. BALOGH TIVADAR ebben az időben orvos, később orvos lett. (ALMÁSI BALOGH PÁL jeles reformkori orvos idősebb fia volt.) Mindketten fényképeikről grafikai vázlatokat készítettek, de amíg BERKOVITS vázlatai művészi értékűek, addig BALOGH TIVADAR fényképfelvételei orvosi „látásról” árulkodnak. Később BALOGH TIVADAR az egyetem elvégzése után (1865) Arad vármegye főorvosa lett, majd élete második felében ismét Budapesten élt, jeles, népszerű íróként, homeopata orvosként és lapszerkesztőként állt köztisztelőben. Medikusként került BALASSA JÁNOS sebészeti klinikájára, ahol atyai barátja bevonta készülő munkája előkészületeibe. Ma már felderíthetetlen, hogy hány felvétel és vázlat készült a „Berkovits-Balogh” korszakból, de minden esetre szerepük volt a kötet megszerkesztésében és kiadásában. BOROS JÓZSEFFEL közös munkaként nevükhöz fűződik az első magyar orvosi fotódokumentáció elkészítésének ténye is. Mindez csak kis epizód a hazai fotó- és könyvillusztrálás történetéből, minden esetre korábbi események voltak, mint – a különben nem lebecsülendő – CZERMAK-féle, 1861-ben készült pesti orvosi fényképfelvétel elkészülte, amit az orvostörténelem külön kiemel, az imént felsoroltakról pedig említést sem tesz.